



فرصت‌ها، اقدامات، امکانات و برنامه‌ها از بدو انعقاد نطفه تا واپسین دم حیات برای رشد و شکوفا سازی توان‌های بالقوه فرد به طور همه جانبه تا رسیدن به حداکثر ظرفیت را تربیت می‌نامیم.

از آنجایی که امامان معصوم شیعه بهترین شیوه‌های تربیتی فرزند را فرا روی پیروان خود نهاده‌اند، زندگی پر افتخار آنان می‌تواند به عنوان موفق‌ترین الگوهای تربیتی در طول تاریخ بشر مطرح شود. در این نوشتار به مناسبت اول ماه رجب، روز ولادت امام محمد باقر علیه السلام روش‌های تربیت فرزند را در سیره و سخن آن گرامی

تربیت فرزند یکی از مهم‌ترین وظایف والدین و مربیان در عرصه زندگی است. تربیت به معنای شکوفا نمودن استعداد های درون انسان‌ها و هدایت غرائز نهفته آنان به سوی قله کمال و رستگاری می‌باشد.

تربیت مجموعه تلاش‌هایی است، سنجیده و منظم برای نیل به هدف‌های مشخص و شکوفا سازی توان‌های بالقوه در تمام ابعاد وجودی انسان و به عبارت دیگر می‌توان تربیت را انتقال میراث‌های فرهنگی مطلوب و ارزشمند از نسلی به نسل دیگر دانست.

به طور کلی، مجموعه تلاش‌ها،

میفندی<sup>(۱)</sup>؛ برای شیر دادن به فرزندان از دایه‌های خوشرو و زیبا استفاده کن و از زنان بد صورت و قبیح برحذر باش، زیرا شیر گاهی (صفات و ویژگی‌های روحی مادر را به فرزندان) منتقل می‌کند.»

در این گفتار امام پنجم علیه السلام از تأثیر شیر مادر در انتقال زشتی‌ها و زیبایی‌های ظاهری مادر به فرزند سخن به میان آورده است.

بنابراین نقش وراثتی و محیطی مادر در تربیت فرزندان نباید مورد غفلت قرار گیرد. گذشته از تأثیر مادران در نسل آینده، وجود پدر نیز به عنوان مدیر خانواده نقش به‌سزایی در ساختار شخصیتی کودک دارد. طبق فرموده امام باقر علیه السلام، صلاحیت و شایستگی‌های پدر از جمله خصلت‌هایی است که در پرتو آن فرزندان از انحرافات و کجروی‌ها محفوظ می‌مانند. آن حضرت فرمود: «يَحْفَظُ الْأَطْفَالَ بِصَلَاحِ آبَائِهِمْ»<sup>(۲)</sup>؛ اطفال در سایه صلاحیت و شایستگی پدرانشان از

بررسی نموده و برخی نکته‌های قابل توجه را ارائه می‌نماییم.

### نقش تربیتی والدین

پدر و مادر به عنوان دو رکن اساسی خانواده بیش‌ترین نقش را در تربیت فرزندان ایفا می‌کنند. مادر از زمان انعقاد نطفه تا دوران نوجوانی ارتباطی تنگاتنگ با کودک دارد. خصلت‌ها، اندیشه‌ها، افکار و رفتار مادر بیش‌ترین تأثیر را در ساختار شخصیتی یک نوجوان به جای می‌گذارد. مادر همانند یک معلم، مربی و الگوی گفتاری و رفتاری کودک به حساب می‌آید.

او یکی از عوامل مؤثر تربیتی از نظر محیطی و وراثتی است. به این جهت برای پرورش فرزندان سالم و صالح، باید از زمان ازدواج در اندیشه انتخاب مادر شایسته برای فرزندان بود. چراکه از منظر حضرت باقر علیه السلام تربیت کودک از همان مرحله آغاز می‌شود.

امام باقر علیه السلام در روایتی به تأثیر شیر مادر در اطفال اشاره کرده و به محمد بن مروان فرمود: «إِنَّ تَرْضِيعَ لَوْلَدِكَ بِلَبَنِ الْحَسَنِ، وَإِيَّاكَ وَالْقِيَاحِ، فَإِنَّ اللَّبْنَ قَدْ

۱- همان، ج ۶، ص ۴۴، ح ۱۲.

۲- بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۳۶.

انحرافات [مصون می مانند].»

در حقیقت مجموعه اعمال، رفتار و گفتار پدر، در شکل گیری شخصیت آینده کودک کار ساز خواهد بود. افزون بر این پدر به عنوان مدیر اقتصادی خانواده می تواند با کسب در آمد صحیح و به دست آوردن روزی حلال در روحيات و صفات کودک، تأثیر قابل توجهی داشته باشد. به همین جهت امام باقر علیه السلام به پدرانی که تلاش می کنند سفره های منازل خود را با روزی حلال بیاریند مرزده می دهد که: «آنان در روز قیامت با سیمایی نورانی همانند ماه شب چهارده با خداوند ملاقات خواهند نمود. لَقِيَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ مِثْلُ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ.»<sup>(۱)</sup>

**تکریم شخصیت کودک**

مریی شایسته با بهره گیری از روش های متنوع، به تکریم شخصیت کودک می پردازد و از این طریق زمینه تربیت صحیح و اعتلای صفات نیک را در وجود او فراهم می سازد. او می داند که مهم ترین مشکل کودکان و نوجوانان، احساس حقارت و عدم اتکا به نفس است و انسان همان طور که به آب و غذا نیازمند است به تکریم و

توجه دیگران نیاز دارد، بلکه این نیازهای عاطفی و معنوی او به مراتب بیشتر از نیازهای جسمانی اوست. عمده ترین دلیل ناسازگاری در فرزندان و علت بسیاری از ناهنجاری ها را باید در احساس حقارت و کم توجهی والدین به فرزند جست وجو نمود. این فقر روحی و روانی را می توان از راه های زیر بر طرف نمود:

#### الف) گزینش نام نیک

نام هر شخص نشانگر اعتقادات، ملیت، فرهنگ و خواسته های درونی او و خانواده اش می باشد. اسمی که برای یک کودک انتخاب می شود در تکریم و تحقیر شخصیت وی نقش دارد. کودکانی که نام زیبا و پسندیده دارند، غالباً مورد تقدیر و توجه دیگران هستند و از شنیدن تمجیدها و افتخاراتی که نامشان موجب آن است لذت می برند؛ بر عکس کسانی که والدین آنان هنگام انتخاب نام به معنی و محتوای آن بی توجه بوده و یک اسم نامناسب و بیگانه از فرهنگ خودی را

تحقیر شخصیت آنان جلوگیری می نمود.

### ب) گفت و گوی صمیمانه

یکی از راه‌های انتقال آموزه‌های تربیتی به کودکان و نوجوانان ایجاد ارتباط کلامی با لحنی دلپذیر می‌باشد. تجربه نشان می‌دهد که اگر لحن و صوت والدین، مربیان و مبلغان در ارتباط کلامی دارای بار عاطفی و مثبت باشد، آنان در ایجاد ارتباط و نفوذ در دل مخاطب نوجوان موفق خواهند بود. کلمات دلنشین، سخنان نیکو، ملایم و محبت‌آمیز از مشکلات روحی و ناهنجاری‌های کودکان و نوجوانان کاسته و رنج‌های درونی آنان را التیام می‌بخشد. ریشه بسیاری از تندخویی‌ها، خشونت‌ها، لجبازی‌ها، زورگویی‌ها، بدبینی‌ها، افسردگی‌ها و گوشه‌گیری و ناامیدی‌ها را می‌توان با ارتباط کلامی صحیح و نیکو از میان برداشت. امام باقر علیه السلام با اشاره به این شیوه کارآمد تربیتی می‌فرماید: «قُولُوا

برای فرزند خود انتخاب کرده‌اند، در آینده احساس حقارت نموده و احیاناً مورد ملامت و سرزنش قرار خواهند گرفت. در سیره امام باقر علیه السلام به این نکته توجه خاصی مبذول شده است. آن حضرت در مورد انتخاب نام زیبا برای فرزندان چنین رهنمود می‌دهد: «أَضِدُّكَ الْأَنْسَاءَ مَا سَمَّيْتَ بِالْعَبُودِيَّةِ وَأَفْضَلُهَا أَنْسَاءُ الْأَنْبِيَاءِ»<sup>(۱)</sup>؛ دوست داشتنی‌ترین اسم‌ها آن است که حاکی از بندگی خدا باشد و بهترین آن‌ها نام‌های پیامبران است.»

امام پنجم علیه السلام نام‌های فرزندان خویش را نیز از بهترین نام‌ها برگزیده بود. نام‌های فرزندان آن حضرت بدین ترتیب است:

- ۱- جعفر علیه السلام ۲- عبدالله ۳- ابراهیم
  - ۴- علی ۵- زینب ۶- ام سلمه<sup>(۲)</sup>
- پیشوای پنجم به این شیوه تربیتی آن چنان اهمیت می‌داد که حتی دستور داده بود پایین‌ترین طبقات اجتماع را هم با القاب و نام‌های تحقیرآمیز صدا نکنند، بلکه با بهترین نام‌ها از آنان یاد کنند و می‌فرمود: «سَمُّوهُمْ بِأَحْسَنِ أَنْسَاءِهِمْ»<sup>(۳)</sup>؛ با نیک‌ترین نامشان آن‌ها را صدا بنید. و به این ترتیب از توهین و

۱- وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۱۲۴، ح ۱.

۲- مناقب ابن شهر آشوب، ج ۳، ص ۳۴.

۳- کشف الغم، ج ۲، ص ۳۶۳.

صدای رسا و آهنگی دلنشین به فرزندان، عزت نفس را در آنان تقویت نموده و روحیه خود باوری و احساس شخصیت را در وجود آنان استحکام خواهد بخشید و آنان نیز اینگونه عادت خواهند کرد.

اگر این عمل ادامه یابد، تربیت کودک توأم با نشاط و موفقیت پیش خواهد رفت. امام محمد باقر علیه السلام فرمود: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِفْشَاءَ السَّلَامِ»؛ خداوند دوست دارد که سلام با لحنی رسا او دلپذیر باشد. و این نکته برگرفته از آموزه های تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می باشد که فرمود: «پنج چیز را تا لحظه مرگ ترک نخواهم کرد... که یکی از آنان سلام کردن به کودکان می باشد، تا بعد از من یک رسم رایج شود.»<sup>(۳)</sup>

#### د) ابراز محبت به کودکان

یکی از راه های پرورش اعتماد به نفس در فرزندان، ابراز محبت به آن هاست. کودک همان طوری که به آب و غذا نیاز دارد به محبت هم نیاز

لِلنَّاسِ أَحْسَنَ مَا تُحِبُّونَ أَنْ يُقَالَ لَكُمْ<sup>(۱)</sup>؛ به زیباترین صورتی که میل دارید مردم با شما سخن بگویند با آنان سخن بگویید.»

آری همانطوری که انسان دوست ندارد دیگران با او بی ادبانه، خشن، آمرانه، خشک و با لحنی تند سخن بگویند، دیگران هم چنین انتظاری از او دارند. این نکته در مورد ارتباط کلامی با کودکان از اهمیت ویژه ای برخوردار است و نقش کلیدی در تربیت ایفا می کند. زیرا روح کودکان لطیف تر و تحمل آنان کمتر می باشد.

#### ج) سلام دادن به فرزندان

سلام دادن به کودکان عزت نفس را در آنان تقویت می کند و یکی از بهترین راه های ارتباط اجتماعی و نفوذ در شخصیت کودکان است. این عمل که یکی از والاترین آموزه های تربیتی دین مبین اسلام به شمار می رود نکات مثبت فراوانی را در خود جای داده است که از جمله آن ها: تقویت روابط بین مربی و متربی، رفع کدورت و ناراحتی های احتمالی، تقویت روحیه ها و نزدیکی دل هاست. گذشته از این ها سلام دادن والدین و مربیان با

۱- الامالی، شیخ صدوق، ص ۳۲۶.

۲- تحف العقول، ص ۳۰۰.

۳- الخصال، ج ۱، ص ۲۷۱.

دارد. بوسه زدن بر صورت فرزند، به آغوش گرفتن، گفت و گوی محبت‌آمیز، نوعی اظهار علاقه و محبت است. این عمل فقر عاطفی کودکان را جبران کرده و روحیه اعتماد به نفس و خودباوری را در آنان تقویت می‌کند و در نتیجه زمینه تربیت صحیح در وجود آنان فراهم می‌گردد.

امام باقر علیه السلام در موارد بسیاری از این شیوه تربیتی در مورد فرزندان خود استفاده می‌کرد. چنانکه محمد بن مسلم می‌گوید: در حضور امام باقر علیه السلام بودم که فرزند خردسالمش جعفر وارد شد. پیشوای پنجم فرزندش را به آغوش کشیده و به سینه خود چسبانید و آن‌گاه با کلمات زیبا و محبت‌آمیز با وی به گفت و گو پرداخت <sup>(۱)</sup>.

در اینجا یادآوری دو نکته مهم ضروری است:

### اول - اعتدال در محبت

در ابراز محبت و تکریم شخصیت کودک نباید راه افراط را پیمود. زیرا در آن صورت علاوه بر این که نمی‌توان نتیجه صحیح تربیتی گرفت، بلکه شخصیت کودک در اثر زیاده روی والدین در ابراز محبت‌های

نابجا لطمه جبران ناپذیری خواهد خورد. چرا که این کودک از خود راضی، از جامعه توقعات و انتظارات نابه‌جایی خواهد داشت و در صورت بی‌اعتنایی دیگران به این خواسته‌های بی‌مورد وی، کودک نازپرورده از خود و زندگی بیزار و مأیوس شده و دچار عقده حقارت خواهد شد. آری

نازپرورده تنعم نبرد راه به جای

عاشقی شیوه رندان بلاکش باشد  
امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «شَرُّ الْأَبَاءِ مَنْ دَخَاةَ الْبِرِّ إِلَى الْإِفْرَاطِ»<sup>(۲)</sup>؛ بدترین پدران آن‌هایی هستند که در نیکی و محبت [نسبت به فرزندان خود] زیاده روی نمایند.

### دوم - رعایت مساوات در میان فرزندان

از نکات قابل توجهی که در تربیت فرزندان وجود دارد رعایت مساوات در رفع نیازهای آنان می‌باشد. این مسأله در مورد نیازهای معنوی و عاطفی بیشتر جلوه گر است، والدین لزوماً باید در ابراز محبت در ظاهر

۱- کفایة الاثر، ص ۲۵۳، با تلخیص.

۲- تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲۰.

مساوات را رعایت کنند، گرچه در باطن بنا به علت‌های مختلف، یکی از فرزندان را بیشتر از دیگری دوست داشته باشند.

در حدیث ذیل با رفتار امام باقر علیه السلام و علت این امر آشنا می‌شویم:

امام صادق علیه السلام به نقل از پدر گرامی‌اش می‌فرماید: به خدا قسم، رفتار من با بعضی از فرزندانم از روی تکلف و بی میلی است. او را روی زانوی خود می‌نشانم، محبت بسیار می‌کنم، از وی شکرگزاری و قدر دانی می‌نمایم با آنکه این همه احترام و محبت شایسته فرزند دیگر من است. به این تکلف تن می‌دهم تا آنکه فرزند شایسته‌ام از شرّ آنان مصون باشد و آنان رفتاری را که برادران یوسف با یوسف انجام دادند مرتکب نشوند. خداوند سوره یوسف را فرستاد مگر به عنوان نمونه و مثال که بعضی از ما نسبت به بعضی دیگر حسد نورزیم چنانکه برادران یوسف به او حسد کرده و ستم نمودند<sup>(۱)</sup>.

#### گرامی داشتن همسر

احترام به همسر یکی دیگر از مواردی است که در تربیت تأثیر دارد.

مادری که در خانه عزیز باشد و مورد تکریم شوهرش قرار گیرد، با روحی سرشار از عاطفه، آرامش، احساس عزت نفس و با نشاط و شادابی به پرورش فرزندان همت خواهد گماشت.

اما اگر مورد آزار و اذیت روحی و جسمی قرار گیرد و اندیشه‌ها و شخصیت وی در منزل به ویژه پیش فرزندان مورد تحقیر و اهانت باشد، ناگفته پیداست که از روان سالمی برخوردار نخواهد بود و در نتیجه آرامش خود را از دست داده و اضطراب و نگرانی او در فرزندان نیز تأثیر خواهد گذاشت. از چنین مادری نمی‌توان انتظار پرورش فرزندان تربیت شده و صاحب کمالات داشت. بدین جهت امام باقر علیه السلام در احترام به شخصیت همسر اهتمام جدی داشت. حکم بن عتّیبه روزی به ملاقات امام باقر علیه السلام رفت. او آن حضرت را در یک خانه آراسته و زیبایی یافت که لباس‌های نو و رنگین

۱- تفسیر نور الثقلین، ج ۲، ص ۴۰۸؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۷۲.

به این ترتیب آن حضرت به احساسات و تمایلات به حق همسر خویش پاسخ مثبت داده و به او به دیده احترام می‌نگریست.

امام باقر علیه السلام بر این باور بود که باید همسر و فرزندان را تکریم نمود و برای آنان احترام قائل شد، و نباید از نیکی کردن به آن‌ها غفلت نمود و می‌فرمود: «مَنْ حَسُنَ بَرَّهُ بِأَهْلِهِ زِيدَ فِي حُضْرِهِ<sup>(۳)</sup>؛ هر کس با همسر و فرزندانش خوش رفتاری کند عمرش زیاد خواهد شد.»

#### تربیت معنوی

از دیدگاه امام باقر علیه السلام علاوه بر آموزش آداب و رفتارهای اجتماعی و اخلاقی، باید فرزندان را با نکات معنوی و تربیت دینی آشنا نمود. این شیوه گذشته از اینکه کودکان را با مبدء حقیقی جهان آفرینش مرتبط می‌سازد؛ در آنان روحیه اعتماد به نفس و نیروی استقامت و پایداری در مقابل مشکلات کمر شکن زندگی نیز ایجاد خواهد کرد.

پوشیده بود. حکم بن عتیبه از وضع زندگی امام باقر علیه السلام به شگفت آمده و با نگاهی تعجب‌آمیز به آن حضرت و اطاق آراسته نظاره می‌کرد. آن حضرت که افکار وی را از نگاهش دریافته بود، از او پرسید: ای حکم! نظر تو در مورد این گونه زندگی چیست؟ او گفت: برای من زیننده نیست در مورد زندگی شما سخنی بگویم و اعتراض داشته باشم، اما در میان ما، جوانان تجمل طلب و تازه دامادها چنین می‌کنند.

امام باقر علیه السلام فرمود: ای حکم! «مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ<sup>(۱)</sup>؛ چه کسی زینت‌هایی را که خداوند برای بندگانش آفریده و روزی‌های پاکیزه را حرام نموده است.» این زینت‌ها و زیبایی‌ها را خداوند متعال برای بندگانش قرار داده است.

آن حضرت در ادامه سخنانش فرمود: اما این خانه‌ای را که می‌بینی، خانه همسر من می‌باشد و من چون تازه با او ازدواج کرده‌ام به احترام وی به اینجا آمده‌ام و لباس زیبا پوشیده‌ام. ولی خانه خود من همان منزل ساده ایست که تو آن را دیده‌ای<sup>(۲)</sup>.

۱- اعراف/۳۲.

۲- الکافی، ج ۶، ص ۴۴۶ و ۴۴۷.

۳- تحف العقول، ص ۲۹۵.



«سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي حَقًّا حَقًّا، سَجَدْتُ لَكَ يَا رَبَّ تَعْبُدُ أَوْرَقًا، اللَّهُمَّ إِنَّ عَمَلِي ضَعِيفٌ فَضَاعِفُهُ لِي، اللَّهُمَّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَنْبَعَثُ عِبَادُكَ وَتُثَبَّ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ»<sup>(۲)</sup>؛ خدایا تو پاک و منزّه هستی و حقیقتاً که پروردگار منی، خدایا فقط برای تو از روی عبودیت و بندگی سجده می‌کنم، پروردگارا! عمل من ناچیز است، آن را برایم زیاد گردان، خدایا در روزی که بندگانت محشور می‌شوند مرا از عذاب نگه دار و توبه‌ام را بپذیر، همانا که تو بسیار توبه‌پذیر و مهربانی.

همچنین، هرگاه آن حضرت با مشکلی ناراحت کننده مواجه می‌شد، همسر و فرزندان خود را جمع می‌کرد و دعا می‌نمود و آنان آمین می‌گفتند<sup>(۳)</sup>.

#### مراحل تربیت معنوی

امام باقر علیه السلام در یک گفتار حکیمانه مراحل تربیت معنوی فرزندان را شرح داده و چگونگی تربیت آنان را در سنین مختلف بیان می‌دارد. طبق رهنمود آن حضرت،

در این زمینه امام باقر علیه السلام به فرزندش می‌فرماید: «يَا بَنِي إِذَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْكَ بِنِعْمَةٍ فَقُلْ «الْحَمْدُ لِلَّهِ» وَإِذَا حَزَنَكَ أَمْرٌ فَقُلْ «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» وَإِذَا أَبْطَأَ عَنْكَ الرَّزْقُ فَقُلْ «أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ»<sup>(۱)</sup>؛ فرزندم! هر گاه خداوند به تو نعمتی ارزانی داشت بگو: «الحمد لله» و هر گاه امری و حادثه‌ای تو را غمگین و ناراحت نمود بگو: «لا حول ولا قوة الا بالله» و زمانی که احساس نمودی روزی تو به کندی و سختی می‌رسد بگو: «استغفر الله».

امام باقر علیه السلام این ارتباط معنوی را عملاً نیز به فرزندانش می‌آموخت. امام صادق علیه السلام در این مورد می‌فرماید: من همواره شب‌ها به هنگام خواب، بستر پدرم امام محمد باقر علیه السلام را آماده می‌کردم، او در موقع مقرر به استراحت می‌پرداخت و آنگاه من به بستر رفته و می‌خوابیدم. یک شب در انتظارش بودم، اما در موقع مقرر نیامد، برخاستم، به مسجد رفتم و به جست‌وجو پرداختم، دیدم همه مردم رفته‌اند، اما آن حضرت به تنهایی در مسجد و در حال سجده است، در حال سجده گریه و ناله می‌کند و باناله سوزناکی به خدا عرضه می‌دارد:

۱- کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۶۳.

۲- الکافی، ج ۳، ص ۳۲۳، ج ۹.

۳- بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۲۹۷.

## از آنجایی که امامان معصوم شیعه بهترین شیوه‌های تربیتی فرزند را فرا روی پیروان خود نهاده‌اند، زندگی پر افتخار آنان می‌تواند به عنوان موفق‌ترین الگوهای تربیتی در طول تاریخ بشر مطرح شود.

سرمایه‌ای بزرگ در طول زندگی و سدی  
محکم در برابر طوفان‌های حوادث و  
پیشامدهای ناگوار باشد.

همچنانکه خداوند می‌فرماید:  
﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا  
بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾<sup>(۲)</sup>؛ آن‌ها کسانی  
هستند که ایمان آورده‌اند، و دل هایشان به  
یاد خدا مطمئن و (آرام) است؛ آگاه باشید  
تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد.

والدین باید در سه سالگی کلمه توحید  
(لا اله الا الله) را به کودک یاد دهند. در  
چهار سالگی کلمه رسالت (محمد  
رسول الله) را به او بیاموزند و در پایان  
پنج سالگی او را آزمایش نمایند. اگر  
راست و چپ را می‌شناسد، صورتش  
را به سوی قبله متوجه ساخته و به او  
بگویند رو به سوی قبله سجده کند. در  
شش سالگی اجزاء نماز و رکوع و  
سجده صحیح را یادش دهند تا سن او  
به آخر سال هفتم برسد. در آن موقع به  
او بگویند: دست‌ها و صورتش را  
بشوید و آنگاه به نماز بایستد<sup>(۱)</sup>.

عبادت‌های تمرینی و دعا و  
نیایش کودک در پیشگاه خداوند، اثر  
درخشانی در روان طفل به جای  
می‌گذارد. گرچه ممکن است کودک  
معنی و مفهوم الفاظ و عبارات نماز را  
نفهمد ولی معنی توجه به خدا، راز و  
نیاز با پروردگار، استمداد از آن قدرت  
لا یزال را متوجه خواهد شد.

به همین جهت او در آینده به صورت  
فردی امیدوار، متکی به نفس، دارای هدف  
و با اطمینان به آینده زندگی کرده و در باطن  
خود تکیه گاهی قوی برای خود احساس  
خواهد نمود. این باورها می‌تواند

۱- مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۱۸؛ مکارم  
الاخلاق، ص ۲۲۲.

۲- رعد/ ۲۸.

لازم به ذکر است که در تربیت معنوی کودکان و نوجوانان باید از تندی و خشونت پرهیز شود. زیرا تجربه نشان می‌دهد اجبار و زورگویی نابه جا اثرات نامطلوب در کودک به جای می‌گذارد. برای همین امام باقر علیه السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلُوا فِيهِ بِرِفْقٍ وَلَا تُكْرِمُوا عِبَادَةَ اللَّهِ إِلَى عِبَادَةِ اللَّهِ<sup>(۱)</sup>؛ اسلام آئین استوار و محکمی است. با مدارا در آن وارد شوید و بندگان خدا را در عبادت الهی مجبور ننمایید.»

### تشویق

تشویق بجا در کار تربیت و تبلیغ یک روش کار آمد و کاملاً موفق می‌باشد. زیرا هر انسانی خودش را دوست دارد و دلش می‌خواهد دیگران به شخصیت او احترام بگذارند و از او قدر دانی کنند. در صورت رعایت شرایط صحیح، تشویق محرکی قوی در ایجاد خصلت‌های ستوده در مخاطبان خواهد بود. تشویق می‌تواند به صورت‌های مادی و معنوی انجام شود. تحسین، تقدیر، اعطای جایزه و هدیه، بذل عاطفه، محبت، تکریم، و تشکر، جلوه‌هایی از تشویق است. در

سیره تربیتی امام باقر علیه السلام از این شیوه به صورت گسترده استفاده شده است. روایت زیر بیانگر یکی از موارد تشویق فرزندان می‌باشد.

طاهر یکی از دوستان امام باقر علیه السلام می‌گوید: من در نزد آن گرامی نشسته بودم که فرزندش جعفر علیه السلام آمد، پیشوای پنجم فرزندش را مورد لطف و محبت قرار داده و فرمود: «هَذَا خَيْرُ الْبَرِيَّةِ<sup>(۲)</sup>؛ این [فرزند من] بهترین فرد در روی زمین است.»

دانشمندان علوم تربیتی در مورد این شیوه، شرایطی را بیان می‌کنند که مهم‌ترین آن‌ها اجتناب از افراط و تفریط در امر تشویق و تنبیه است. رعایت اعتدال در تشویق و تنبیه نکته مهمی است که مورد توجه امام باقر علیه السلام می‌باشد. ابی عبیده از آن حضرت نقل می‌کند که فرمود: «إِنَّمَا السُّؤْمُنُ الَّذِي إِذَا رَضِيَ لَمْ يَدْخُلْهُ رِضَاةٌ فِي إِثْمٍ وَلَا بَاطِلٌ وَإِذَا سَخِطَ لَمْ يَخْرُجْهُ سَخِطَةٌ مِنْ قَوْلِ الْحَقِّ<sup>(۳)</sup>؛

۱- شرح اصول کافی، ج ۸، ص ۲۷۲؛ کنز العمال،

ج ۳، ص ۴۰، ش ۵۳۷۸.

۲- اعلام الوری، ج ۱، ص ۵۱۸.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۲؛ الکافی، ج ۲،

ص ۲۳۴.

مؤمن واقعی کسی است که در مورد خشنودی و رغبت، مرتکب گناه و کارهای باطل نمی‌گردد و در موقع خشم و غضب از مرز حق و حقیقت خارج نمی‌شود.»

### تأثیر جاذبه‌های هنری

هنر در حوزه تربیت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از آنجایی که امروزه هنر در قالب فیلم، نمایش، خط، شعر، خطابه، سرود، نقاشی و... تبلور یافته است، و این روش طرفداران زیادی در میان کودکان و نوجوانان دارد، استفاده از آن در تربیت کودکان و نوجوانان روشی موفق و جذاب می‌باشد.

تأثیر آموزه‌های تربیتی با این شیوه به صورت غیر مستقیم، عمیق و ریشه دار است و می‌توان به وسیله آن به اعماق وجود مخاطب نفوذ کرده و او را تحت تأثیر قرار داد. امام باقر علیه السلام برای هنرمندان متعهد ارزش ویژه‌ای قائل بود و در فرصت‌های مناسب آنان را تشویق و ترغیب می‌نمود. یکی از هنرمندان متعهد و زبر دست معاصر با آن حضرت، شاعر معروف، کمیت بن زید اسدی است. وی علاوه بر این که مسائل تربیتی و دینی را که از طریق

فرهنگ اهل بیت علیهم السلام آموخته بود در قالب ابیات و اشعار سحرآمیز به نسل‌های بعدی منتقل می‌کرد، با سروده‌های خود ستم‌های بنی امیه را نیز افشا می‌نمود.

کمیت اسدی شبی در مدینه به حضور امام باقر علیه السلام رفت و بخش‌هایی از قصیده میمیه خود را به آن حضرت عرضه کرد. وقتی به این بیت رسید:

وَقَتِيلٌ بِالطَّفِّ عُودِرَ مِنْهُمْ

بَيْنَ غَوْغَا أُمَّةٍ وَطَغَامِ

«و کشته شده در سرزمین طف که از سوی آنان به او خیانت شد. در میان هیاهوی مردمی پست و فرومایه.»

امام باقر علیه السلام با شنیدن این جمله منقلب شد و با چشمانی گریان فرمود: ای کمیت! اگر در نزد ما مال و ثروتی بود به تو می‌دادیم، اما به تو همان سخن را می‌گویم که پیامبر صلی الله علیه و آله به حسان بن ثابت فرمود: «لَا زِلَّتْ مُؤَيَّدًا بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا دَبَّيْتَ عَنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ»<sup>(۱)</sup>؛ تا زمانی که از ما خاندان دفاع می‌کنی مورد تأیید روح القدس خواهی بود.»